

BIULETYN POLONIJNY (79)

Zawartość:

- I. Książd Roman Dzwonkowski SAC (1930–2020). Kustosz pamięci Polaków na „niehumanicznej ziemi”.
- II. Wyzwania bezpieczeństwa kulturowego. Działalność ks. prof. dra hab. Romana Dzwonkowskiego SAC na rzecz polskiej diaspory i katolików na Wschodzie.
- III. Ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC. Bibliografia publikacji (2012–2020) oraz opracowania, wzmianki prasowe i internetowe.
- IV. Bibliografia prac dyplomowych napisanych pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Romana Dzwonkowskiego SAC w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II.

I. Książd Roman Dzwonkowski SAC (1930–2020). Kustosz pamięci Polaków na „niehumanicznej ziemi”

Wśród 30 grudnia 2020 r. w wieku 90 lat zmarł ks. prof. Roman Dzwonkowski SAC, socjolog, wieloletni profesor nauk społecznych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Był od 1989 r. członkiem Komitetu Badań Polonii PAN i Polskiej Akademii Umiejętności. Od 1992 r. należał do Rady Krajowej Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”. Zaangażowany był w prace Komitetu Obrony Dobrego Imienia Polski i Polaków.

Roman Dzwonkowski urodził się 30 listopada 1930 r. we wsi Dzwonek na Mazowszu, w powiecie ostrołęckim. W 1949 r. ukończył Gimnazjum w Ostrołęce i wstąpił do Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego, rozpoczynając nowicjat zakonny w Ołtarzewie koło Warszawy. W 1958 r. ukończył studia filozoficzno-teologiczne w tamtejszym Wyższym Seminarium Duchownym, a rok wcześniej, w 1957 r., przyjął święcenia kapłańskie. W 1961 r. ukończył studia z zakresu katolickiej nauki społecznej na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL i rozpoczął pracę wykładowcy w seminarium duchownym pallotynów w Ołtarzewie. W 1966 r. uzyskał na KUL stopień doktora. W 1977 r. został etatowym pracownikiem naukowym KUL, specjalizującym się w historii Kościoła katolickiego w ZSRR

i socjologii grup etnicznych. Habilitował się w 1984 r. na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL. W 1992 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 2001 r. zwyczajnego. Wykładał nadto w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Kamieniecko-Podolskiej w Gródku Podolskim na Ukrainie.

Od 1972 r. często przebywał we Francji, gdzie prowadził badania nad emigracją polską w tym kraju. Ich wynikiem jest książka pt. *Polska opieka religijna we Francji 1909–1939* (Poznań 1988). W 1970 r. po raz pierwszy przebywał na Wileńszczyźnie, wówczas stanowiącej część ZSRR. Zajmował się badaniem kultury polskiej, szczególnie religijnej, na dawnych Kresach Wschodnich I i II Rzeczypospolitej. Później zajął się także problemami Polaków na terytorium całego ZSRR.

W 2000 r. został odznaczony Krzyżem Kawalerskim, a w 2010 r. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. W 70. rocznicę urodzin, jako „wyraz uznania i wdzięczności za pracę naukową w Instytucie Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL (1977–1990)”, pracownicy tego Instytutu dedykowali ks. Romanowi Dzwonkowskiemu 21. tom „Studiów Polonijnych”. Biblioteka Narodowa w Warszawie w swoim katalogu wlicza pod Jego nazwiskiem 228 publikacji. Są to prace naukowe, popularnonaukowe i publicystyczne. Wśród wydanych przez ks. Dzwonkowskiego książek należy wymienić: *Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej* (Lublin 1994), *Kościół katolicki w ZSRS 1917–1939. Zarys historii* (Lublin 1997), *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939–1988* (Lublin 2003).

Publikacje ks. prof. Dzwonkowskiego są wysoko cenione w krajowych i zagranicznych środowiskach naukowych. Mają też szerokie grono czytelników w Polsce i w tych państwach, których dotyczyły zrelacjonowane w nich badania. Budzą duże zainteresowanie, bo poruszana w nich problematyka przez długi czas była mało znana, a wręcz nawet zakazana. Uczony ten był jednym z pionierów, którzy się nią zajęli. I to pionierem nader odważnym, szukającym skutecznych sposobów dotarcia do niedostępnych źródeł i nade wszystko do zastraszonych przez dziesiątki lat świadków.

Dokonania naukowe ks. Dzwonkowskiego na przestrzeni Jego długiego życia są niezwykle bogate. Z biegiem czasu porzucił temat Polonii francuskiej, ongiś bardzo jemu bliski. Wydawało się wręcz, że dokonania w tym zakresie będą jego *opus vitae*. Przedmiotem badań zostało jednak coś ważniejszego i bardziej pasjonującego – Polacy za Bugiem, i to nie tylko w najbliższej od tej rzeki odległości, ale na rozległych ziemiach dawnego Kraju Rad, „nieobjętych dla ludzkiego oka”, jak kiedyś o tym śpiewano, a teraz już tylko się wspomina.

Z perspektywy lat należy „pogratulować” ks. Dzwonkowskiemu wyuczucia, bo warto było zrobić ten długi krok znad Sekwany aż nad Wołgę. Na Wschodzie wiele spraw ludzkich leżało „zagrzebanych” nie tylko w niepamięci, czy też w pamięci stale jeszcze sterroryzowanej i zafalszowanej. Ksiądz profesor wiele się natrudził, aby tę pamięć „odkopać”, w tym ośmielić przechowujących ją świadków do mówienia, czyli dawania świadectwa. Trzeba stwierdzić, że tych ginących świadectw nikt by już za jakiś czas nie zdołał uratować. Ks. Dzwonkowski uczynił to z wielkim powodzeniem.

Dziś każdy, kto pisze na temat Polaków na Wschodzie, sięga niechybnie do publikacji ks. Dzwonkowskiego, który stał się po prostu przewodnikiem w tych badaniach. Zaczynając jako zwykły badacz, z biegiem czasu został wytrawnym profesjonalistą i miłośnikiem Kościoła katolickiego i polskości na Wschodzie. Przy różnych okazjach z pasją zabierał głos na temat obrony języka polskiego w sprawowanej tam liturgii. W duchu umiłowania problematyki wschodniej odbył na Wschód wiele podróży. Był chyba we wszystkich krajach dawnego ZSRR. Nawiązywał do korzeni chrześcijaństwa na tych ziemiach. Nie tylko o tym pisał, ale też czynnie udzielał się w tamtejszym duszpasterstwie. Umacniał wiernych w wierze i służbie ludowi Bożemu.

Pisał o niezwykle trudnej pracy kapłanów. Wspomnienia Rufina Piotrowskiego, sybiraka, oddają z pewnością doświadczenia nie tylko Księdza Profesora Dzwonkowskiego, ale także wielu z nas podróżujących na Wschód. Warto je zacytować. Były bowiem bliskie nie tylko naszemu wybitnemu badaczowi dziejów Polaków na Wschodzie. Są doprawdy nader pouczające. „Religia katolicka tak jest narodową polską [...] – napisał Piotrowski – że Polacy nawet niekatolicy [...] z chęcią przychodzili na naszą mszę świętą i szczerze się modlili; a gdym się zapytał, dlaczego tam chodzili, odpowiedzieli: bo ten ksiądz i ta msza katolicka tak przypominają Polskę i jej narodowość [...]. I ja ich bardzo dobrze rozumiałem. [...] Przybycie księdza [...] było dla nas pewnym rodzajem uroczystości, jak to zapewne w Syberii wszędzie się dzieje, gdzie ksiądz polski do Polaków przybędzie, już to dlatego, że przybywa do nich do spełnienia aktu tak ważnego, tak świętego dla każdego katolika, jakim jest spowiedź; już to dlatego, że ksiądz polski dla Polaka zawsze jest miłym, i pożądanym gościem: bo i obrokiem duchownym gospodarza nakarmi, i rad pocziwych udziela, a przy tym takie u niego serce polskie!”¹

W publikacjach ks. Dzwonkowski ukazywał troskę rodziców o wychowanie religijne i patriotyczne swych dzieci. Wiele miejsca poświęcił nawet

---

¹ R. Piotrowski, *Pamiętniki z pobytu na Syberii*, t. 3, Poznań 1861, 16.

babciom, które osłaniały zapracowanych rodziców i z pełnym poświęceniem troszczyły się o patriotyczne wychowanie przyszłych pokoleń Polaków na Wschodzie, dokąd zagnał ich często los, a gdzie potrafili znaleźć swój dom, przyjazne serca i w miarę bezpieczny byt. Barwnie mówił o tym m.in. w pasjonującej książce pt. *Za wschodnią granicą 1917–1993. O Polakach w dawnym ZSRR z Romanem Dzwonkowskim rozmawia Jan Pałyga*. Nie dziwi, że praca ta doczekała się dwóch wydań (Warszawa 1993, 1995).

Ks. Dzwonkowski uprawiał swoje „poletko” nie dla sławy, czyjejś pochwały, ale dlatego, że się za coś wywdzięczał. Czynił to w poczuciu serdecznej więzi z polskim i katolickim Wschodem, szczególnie ze Wschodnimi Kresami dawnej Rzeczypospolitej. Nie potrafił przejść obojętnie obok tego przez dziesiątki lat zapoznanego tematu.

Z podróży na Wschód miał wiele ciekawych obserwacji i wspomnień. Barwnie o tym opowiadał. Rozbudzał w polskim społeczeństwie zainteresowanie sprawą niesienia pomocy materialnej i duchowej wierzącym za naszą wschodnią granicą. Przy tym bliscy mu byli nie tylko katolicy, pomagał też prawosławnym. Szczерze cieszył się z „odzyskiwanej wolności religijnej przez wiernych rozmaitych wyznań i praw do swobodnej działalności duszpasterskiej przez poszczególne Kościoły – pisał już w 1991 r. – Dzieje każdego z nich [...] naznaczone są męczeńską śmiercią wielu tysięcy wyznawców, uciskiem i ciężkimi stratami, jakkolwiek każdy z nich znalazł się w innej sytuacji prawnej i faktycznej”².

Zawsze podkreślał z przekonaniem, że polski ksiądz nie tylko dla Polaka na Wschodzie jest zawsze miłym i pożądanym gościem. Był znany i ceniony przez starsze pokolenie, ale także przez ludzi młodych, którzy z chęcią gromadzili się wokół niego. Cenili go ludzie prości i uczeni, duchowni i świeccy. Miał dłonie zawsze otwarte dla potrzebujących wsparcia, zwłaszcza duchowego, którego na Wschodzie zawsze oczekiwano.

Pracę ks. prof. R. Dzwonkowskiego obserwowałem przez lata, zwłaszcza od 1977 r. odkąd obaj byliśmy pracownikami Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Kiedy później, pod koniec lat osiemdziesiątych, ks. Dzwonkowski przeszedł do Instytutu Socjologii na Wydziale Nauk Społecznych KUL, nasze kontakty nie urwały się. Nauczyłem się od niego wiele. Imponował mi swoją pracowitością i bardzo rzetelnym podejściem do nauki. Wspomnę choćby taki drobiazg. Żeby niczego nie uronić, notował sobie od razu

---

² R. Dzwonkowski, „Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w ZSRR”, w: E. Walewander (red.), *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, Lublin 1991, 21.

główne myśli do zapamiętania, czy też do druku. Na swoim biurku miał ich cały stosik. Kiedy w 1987 r. wyjeżdżałem do Kanady, by tam zbierać materiały do słownika parafii i kościołów polskich w tym kraju, wtedy zachęcił mnie serdecznie, bym rozmawiał z kapłanami, zwłaszcza starszymi i ciekawymi ludźmi tamtejszej Polonii, a to z myślą o opracowaniu ich życiorysów oraz upowszechnianiu ich życiowych doświadczeń. Propozycję kolegi z pracy potraktowałem na serio. To mi pozostało. Do dzisiaj w moich badaniach ważne miejsce zajmuje biografistyka kapłańska. Opracowuję chętnie życiorysy kapłanów oraz świeckich w panoramie środowiska ich pochodzenia i życiowego owocowania. Powtarzam często, że biografie są żywym przyczynkiem do dziejów społeczności, w której opisani ludzie żyli i działali. Dzieje konkretnych diecezji, a także poszczególnych parafii, byłyby bardziej plastyczne, gdyby pojawiały się w nich choćby najskromniej ujęte biografie duszpasterzy. Rzeczywistość bowiem budują nie tyle urzędy i ich aktywność, co konkretni, żywi ludzie. Ich opis i charakterystyka są najbardziej plastycznym tworzywem historycznym.

Ks. prof. R. Dzwonkowski starał się doceniać pracę innych ludzi. W dwa miesiące przed jego śmiercią posłałem mu moją najnowszą książkę, zbiór wygłoszonych laudacji, zatytułowaną *Człowiek i książka* (Lublin 2020). Dwa tygodnie później otrzymałem od niego list z podziękowaniem. Myślę, że wart jest zacytowania w całości, ponieważ niniejszy artykuł wspomnieniowy jest też spłacaniem długu zaciągniętego wobec zmarłego Profesora. „Edward! Miłą niespodziankę sprawiłeś mi przez Twoją najnowszą, oryginalną pozycją «Człowiek i książka». Dziękuję Ci bardzo i gratuluję jej opublikowania. Jest mi bliska, ponieważ znałem czy znam ogromną większość z 84 laureatów, których laudację wygłosiłeś w latach 1991–2020, w tym i moją. Ale najważniejsze jest to, że ta publikacja ocala od niepamięci miłe dla wszystkich wymienianych osób wydarzenia i zasięg przyjaznych kontaktów KUL, ponieważ wśród laureatów są osoby, duchowne i świeckie z KUL i spoza KUL, Polacy i przyjaciele Polski, z kraju i z zagranicy. Pomimo niemałej różnicy wieku należymy do pokolenia, które uczyło się łaciny. Z przyjemnością czytałem ponadczasowe sentencje łacińskie, które cytujesz. Życzę Ci, Edward, dalszych osiągnięć naukowych i oryginalnych publikacji. Szczęść Boże! Roman Dzwonkowski SAC”.

Po ks. prof. Romanie Dzwonkowskim zostało puste miejsce³. Przyszedł czas, by Jego dziedzictwo z równą gorliwością podjęło nowe pokolenie,

---

³ Zob. A. Bobryk, „Badacz polskiego Wychodźstwa i Kresów Wschodnich – ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC (1930–2020)”, *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*, 12 (2020), 379–390.

zdolne tak jak On do poświęceń, bo też i na Wschodzie „źniwo wprawdzie wielkie, ale robotników mało” (Łk 10,2).

Uroczystości pogrzebowe ks. Romana Dzwonkowskiego miały miejsce najpierw w Lublinie, a później w jego rodzinnej parafii w Czerwinie koło Ostrołki. W lubelskim kościele p.w. Wieczerzy Pańskiej w dniu 4 stycznia 2021 r. była sprawowana uroczysta Msza św. żałobna z udziałem trzech biskupów i 40 kapłanów przy licznym udziale wiernych. Wśród nich byli przedstawiciele nie tylko środowiska naukowego Lublina, ale także innych ośrodków badawczych Polski, reprezentanci władz lokalnych i centralnych. Podobnie było także dzień później, 5 stycznia, w dniu pogrzebu w Czerwinie, gdzie Ksiądz Dzwonkowski, potomek polskiej szlachty mazowieckiej, spoczął w grobowcu rodzinnym. Tutaj także, mimo pandemii, żegnany był tłumnie – przede wszystkim przez społeczność lokalną, duchowieństwo, a także przez ludzi nauki, polityki, władz samorządowych.

W licznych przemówieniach nad trumną Zmarłego mocno podkreślano niezwykle zasługi zmarłego. W tle tych wystąpień „odżyły” słowa Bolesława Prusa wypowiedziane u progu XX stulecia. „Po całej kuli ziemskiej rozsypali się bracia nasi, Polacy - pisał Prus w 1909 r. – Spotkać ich można w Moskwie i Berlinie, w Irkucku i Nowym Jorku, nad Renem i Amurem, nie mówiąc o takich [...] okolicach, jak: Wołyń, Podole, Ukraina i Litwa. Wszyscy oni tę posiadają wspólność wobec naszego serca i pamięci, że – prawie ich nie znamy, bardzo niewiele o nich wiemy i nader mało interesujemy się nimi. Syto im czy głodno, zimno czy gorąco, żyją i rozwijają się czy też giną bez ratunku – nas to nie obchodzi, zapewne dlatego, że i oni nie zwracają się do nas. A jednak – może i niezłe byłoby nie tylko od czasu do czasu usłyszeć coś od nich, ale – utrzymywać z nimi ciągłe zetknięcie i starać się, ażeby między nami i nimi wytworzył się duchowy prąd myśli i uczuć. My przypominalibyśmy im daleką ojczyznę, za którą każdy Polak tęskni, oni opowiadaliby nam o krajach, ludach i stosunkach, wśród których żyją; my ogrzewalibyśmy ich, oni wzbogacaliby naszą wiedzę. Znajomość obcych ludów jest źródłem bodaj czy nie największej mądrości praktycznej”⁴.

Te słowa wielkiego pisarza polskiego ks. prof. Roman Dzwonkowski zapisał głęboko w swym sercu i z najwyższym poświęceniem oraz pełnym sukcesem zrealizował je pod koniec XX oraz na początku XXI stulecia. Zasługi te doceniły m.in. władze Instytutu Pamięci Narodowej, które w 2019 r. przyznały ks. Dzwonkowskiemu prestiżową Nagrodę IPN „Semper Fidelis”:

---

⁴ B. Prus, „Notatki wołyńskie”, *Tygodnik Ilustrowany* (1909) nr 49 (3 XII 1909).

za upamiętnianie dziedzictwa polskich Kresów Wschodnich. Natomiast prezydent RP Andrzej Duda przyznał pośmiertnie zmarłemu kapłanowi Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski „za wybitne osiągnięcia na polu oświaty i nauki”.

Ks. Edward Walewander

II. Wyzwania bezpieczeństwa kulturowego. Działalność ks. prof. dr. hab. Romana Dzwonkowskiego SAC na rzecz polskiej diaspory i katolików na Wschodzie

Bezpieczeństwo kulturowe jest nierozdzielnie związane z pojęciami dotyczącymi tożsamości, specyfiki kultury danego narodu, języka ojczystego, tradycji, stylu życia, prawa do przynależności narodowej, funkcjonowania życia religijnego, wolności myśli. Niewątpliwie występuje tu ścisły związek ze sferą swobód człowieka oraz jego praw. Dotyczy to zarówno poszczególnych jednostek, jak i całych społeczności. Szczególnie istotne jest to w perspektywie możliwości aktywności grupowej, statusu społecznego i funkcjonowania w warunkach mniejszości. Ma to prowadzić nie tylko do możliwości utrzymania stanu posiadania, ale przede wszystkim rozwoju i ochrony przed niepożądanymi czy niebezpiecznymi oddziaływaniami. Są to więc kwestie związane z polityką zarówno wewnętrzną, jak i zagraniczną oraz z postrzeganiem tych problemów w aspekcie strategii bezpieczeństwa narodowego¹.

Należy zgodzić się z Grażyną Michałowską, iż bezpieczeństwo kulturowe w wymiarze narodowym „oznacza warunki, w których społeczeństwo może utrwać i pielęgnować wartości decydujące o jego tożsamości, a jednocześnie swobodnie czerpać z doświadczeń i osiągnięć innych narodów. Jest więc stanem pewnej równowagi niezbędnym, lecz ani teoretycznie, ani empirycznie niemożliwym do określenia”². Zadaniem państwa jest nie tylko tworzenie warunków niezbędnych do zachowania dziedzictwa kulturowego

---

¹ J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe. Zarys problematyki*, Kraków 2004, 30–33.

² G. Michałowska, „Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych”, w: D.B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997, 132.

i jego pielęgnowania. To także zdolność do stworzenia warunków do jego pomnażania w uwarunkowaniach otwarcia na świat, a w konsekwencji swobodnych kontaktów. Może być to rozpatrywane w sferze państwowej, odnoszącej się do bezpieczeństwa kulturowego w skali kraju, lub społecznej, dotyczącej jednostek czy wspólnot. Wówczas przede wszystkim obejmuje to poszczególne narody, grupy etniczne czy wiernych określonych wyznań³.

Szczególnymi grupami narażonymi na różnorodne zagrożenia w zakresie bezpieczeństwa kulturowego są mniejszości narodowe, etniczne, językowe i wyznaniowe. Zwłaszcza te, które funkcjonują w państwach o systemach totalitarnych i autorytarnych, pozbawione kontaktu lub mające go w bardzo ograniczonym zakresie ze swoimi krajami macierzystymi, czy społecznościami poza państwem zamieszkiwania. Narażone są one na różnorodne zagrożenia, które prowadzą do istotnych zmian w zakresie tożsamości, życia społecznego, zachowania dziedzictwa kulturowego i w dalszej perspektywie przetrwania jako wspólnoty. Niejednokrotnie może to również stanowić element świadomych działań władz państwowych lub lokalnych dążących do zmiany struktury narodowościowej, etnicznej, językowej lub wyznaniowej ludności na danym terytorium.

Ksiądz profesor Roman Dzwonkowski SAC swoje życie naukowe poświęcił właśnie tej problematyce, która jest związana z bezpieczeństwem kulturowym. Był on socjologiem specjalizującym się w kwestiach dotyczących funkcjonowania polskiej diaspory oraz Polaków w Kościele rzymskokatolickim poza granicami Rzeczypospolitej. Od 1974 r. w wydawnictwach naukowych konsekwentnie publikował wyniki swoich badań⁴. Były to prace unikalne. Po II wojnie światowej, której konsekwencją były m.in. zmiany granic Polski, przesiedlenia ludności, poddanie Polaków, którzy pozostali na Kresach Wschodnich włączonych do ZSRR, indoktrynacji zmierzającej do ich wynarodowienia oraz ateizacji, nastąpił okres długotrwałego oddziaływania propagandowego i izolacji poszczególnych społeczności. Nie tylko w sposób drastyczny ograniczono możliwość kontaktów, nawet rodzinnych, między osobami zamieszkującymi poszczególne kraje, ale również zminimalizowano zakres dopuszczonej aktywności w ramach jednego państwa. Kontakty z emigracją w państwach zachodnich zostały również znacząco ograniczone i podlegały szczególnej kontroli. Jednocześnie Polacy

---

³ W.M. Hrynicky, „Pojęciowe aspekty bezpieczeństwa kulturowego oraz jego zagrożenia w Europie”, *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje* (2014) nr 16, 195–196.

⁴ Pierwszą jego publikacją poświęconą polskiej diasporze była: R. Dzwonkowski, „Specyfika religijna polskich parafii na północy Francji”, *Duszpasterz Polski za Granicą* (1974) nr 2, 156–163.

w Związku Radzieckim postrzegani byli jako element niepewny politycznie. Prowadziło to do różnorodnych form represji, czego skrajnym przypadkiem była tzw. „Operacja Polska” przeprowadzona w latach 1937–1938. W jej wyniku według różnych szacunków aresztowano ponad 143 tys. Polaków, z których ponad 111 tys. skazano na śmierć. Wielu też zostało zesłanych. Praktycznie też wszystkie instytucje o jakimkolwiek polskim charakterze zostały zlikwidowane⁵.

Po zakończeniu II wojny światowej na terenach przyłączonych do ZSRR, po okresie represji, przesiedleń i przebudowy życia społeczno-politycznego, co doprowadziło do znaczącego obniżenia statusu Polaków w ZSRR, rozpoczęto szereg działań, które miały doprowadzić do ich wynarodowienia i ateizacji. Sprzyjać temu miały: oddziaływania o charakterze ideologicznym, przymus administracyjny, kontrola wszelkich sfer życia oraz separacja od kontaktów zewnętrznych. Wszystko to miało doprowadzić do wykreowania tzw. „człowieka radzieckiego”⁶ – indyferentnego narodowo, niezwiązanego z żadną religią i kierującego się w życiu założeniami marksizmu-leninizmu. By to osiągnąć, należało całkowicie zniszczyć dotychczasowy system bezpieczeństwa kulturowego, tworząc nowy – całkowicie kontrolowany przez instytucje państwowe, ignorujące indywidualne potrzeby mniejszości narodowych i religijnych.

Uwarunkowania polityczne powojennej Polski, będące skutkiem zależności od ZSRR, uniemożliwiały podejmowanie interwencji na rzecz mniejszości polskiej, poza działaniami umożliwiającymi wyjazd w nowe granice Rzeczypospolitej niektórych kategorii ludności. Jednocześnie występowała wyraźna asymetria w polityce narodowościowej. O ile w Polsce od 1956 r. mogły działać organizacje narodów zamieszkujących ZSRR (Białorusinów, Litwinów, Ukraińców, Rosjan) oraz w różnym zakresie funkcjonowały ich

---

⁵ N. Iwanow, *Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. „Operacja polska” 1937–1938*, Kraków 2014; T. Sommer, *Operacja antypolska NKWD 1937–1938. Geneza i przebieg ludobójstwa popełnionego na Polakach w Związku Sowieckim*, Warszawa 2014.

⁶ Por. R. Imos, *Wiara człowieka radzieckiego*, Kraków 2007; С.И. Никонова i in. (red.), *Советское общество и советский человек. Мифы и реальность. Сборник докладов Международной научно-практической конференции*, red., Казань 2012; А.В. Бугалин, Л.А. Булавка-Бугалина, А.И. Колганов, СССР: *оптимистическая трагедия. Причины возникновения и распада Советского Союза. Советская экономика, советское общество и советский Человек: противоречия, потенциал и уроки для России XXI века. Советская культура - вызовы будущему. Мифы советской истории. СССР: незавершенный проект*, Москва 2018.

instytucje, w tym szkolnictwo, to w Związku Radzieckim nie dopuszczano możliwości istnienia polskich organizacji, a szkolnictwo i amatorska twórczość artystyczna tej społeczności, uwzględniająca ograniczenia ideologiczne, po 1948 r., mogła być realizowana tylko na Litwie i w symbolicznym zakresie na terenie Ukrainy. Wsparcie instytucjonalne dla mniejszości polskiej, w niewielkim możliwym zakresie, mógł okazać jedynie Kościół katolicki. Według opinii ks. Romana Dzwonkowskiego polskość na terenie ZSRR przetrwała głównie „tam, gdzie istniały kościoły katolickie. [...] Nie było żadnych instytucji polskich, ale w kościołach ludzie modlili się i śpiewali po polsku i to był ten bastion, jeżeli już użyć tego słowa”⁷. Jednocześnie jednak należy podkreślić, iż Kościół, który był poddawany rozmaitym ograniczeniom i represjom miał bardzo zawężone możliwości działania⁸.

W warunkach państwa radzieckiego niemożliwe były również swobodne badania dotyczące kwestii narodowych czy religijnych. Występowały istotne trudności, nawet z dokumentowaniem podejmowanych działań, ze względu na ograniczenia administracyjne lub fakt, iż mogło to stanowić przesłankę do podjęcia śledztwa lub dowód w sprawie karnej, a w konsekwencji skazania zaangażowanych osób. Dla osób z Polski kontakty ze środowiskami polskimi czy katolickimi były niezwykle zawężone, praktycznie tylko do kręgu rodzinnego i to w niewielkim zakresie. KGB i milicja wykazywały również zainteresowanie wszystkimi przyjeżdżającymi, dążąc do wyeliminowania jakichkolwiek niebezpiecznych dla siebie wpływów⁹. Na terenie Polski w ciągu ponad czterdziestu lat powojennych ukazywały się tylko nieliczne publikacje poświęcone Polakom i Kościołowi na Wschodzie, co wynikało z ograniczeń ideologicznych, w tym działalności tzw. cenzury. Jednocześnie w wydawnictwach emigracyjnych odnotowywano wręcz oczekiwanie na podobne typu materiały, ale publicyści z tego kręgu mieli jeszcze bardziej ograniczony dostęp do środowisk kresowych.

Ks. Dzwonkowski na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. bardzo trafnie ujął te kwestie i wskazywał na ich przyczyny oraz konsekwencje:

---

⁷ R. Dzwonkowski, „Polacy na Wschodzie” (wywiad przeprowadzony przez A. Bobryka), *Kurier Siedlecki*, 2 marca 1994.

⁸ R. Dzwonkowski, „Wiara w materię” (wywiad przeprowadzony przez A. Bobryka), *Tygodnik Siedlecki*, 25 czerwca 1995.

⁹ Por. K. Renik, *Podpolnicy. Rozmowy z ludźmi kościoła na Litwie, Łotwie, Białorusi i Ukrainie 1990–1991*, Warszawa 1991; P. Wołowski, K. Korzeniewska, *Jak służąc Panu Bogu przechrzyć KGB. Rozmowy z twórcami „Kroniki Kościoła Katolickiego na Litwie”*, Warszawa 2006; A. Bobryk, „KGB wobec zagrożeń systemu radzieckiego. Przykład rejonu trockiego w LSRR (1980–1984)”, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* 14 (2016) z. 2, 35–65.

„znajomość najważniejszych problemów tych grup ludności [Polaków na Wschodzie – A.B.], a do tego należy zaliczyć zagadnienie ich samoidentyfikacji narodowej i sytuację religijną, jest nadal bardzo mała. Co więcej, poza niektórymi środowiskami nie budzą one, jak się zdaje, większego zainteresowania. Jest to w naszej historii zupełnie nowe i znamienne zjawisko, będące przede wszystkim rezultatem trwającego w Polsce pół wieku – wymuszonego przez sytuację polityczną – milczenia wszystkich środków społecznego przekazu w kraju na ten temat. Miało ono na celu wytworzenie przekonania, że problem Polaków na ziemiach, które weszły w skład ZSRR, przestał istnieć. Lecz i obecnie bliższe poznanie sytuacji Polaków za naszą granicą wschodnią i wychodzących z trwającego kilkadziesiąt lat ucisku narodowego i religijnego jest dość trudne. Niełatwo jest bowiem spełnić najważniejszy warunek, by zdobyć orientację w tej dziedzinie, jakim jest jej znajomość z długotrwałej autopsji”¹⁰.

Właśnie ta wspomniana wyżej długotrwała autopsja przyczyniła się do znaczących osiągnięć ks. Romana Dzwonkowskiego. Poniósł on szczególne zasługi w zakresie dokumentowania, badania i rozpowszechniania informacji na temat Polaków na Wschodzie i życia religijnego na tym terenie. Poznawał stan bezpieczeństwa kulturowego i go upowszechniał w licznych publikacjach. Był jednym z nielicznych, którzy docierali do tych środowisk. Podejmował przez to ryzyko, gdyż była to działalność nielegalna, zagrożona odpowiedzialnością karną. Ksiądz Dzwonkowski był przy tym nie tylko badaczem, ale także bez zgody władz sprawował nadto posługę duszpasterską. Aktywność w tych uwarunkowaniach dawała mu jednocześnie zarówno możliwość niesienia pomocy, jak również poznania zachodzących procesów. Zdobywał poprzez to wiedzę oraz doświadczenie niedostępne dla innych badaczy. Jego zaangażowanie i kompetencje przyczyniały się do wsparcia wielu środowisk w całym ZSRR, ale głównie na Litwie, Białorusi, Ukrainie, Łotwie, Rosji i Gruzji¹¹. Jednocześnie ks. Dzwonkowski

---

¹⁰ R. Dzwonkowski, *Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej*, Lublin 1994, 9.

¹¹ Ks. Roman Dzwonkowski do ZSRR wyjeżdżał od 1970 r. Zawsze posiadał indywidualne zaproszenie, czego efektem miała być wizyta o charakterze prywatnym. Zezwolenie na pobyt nie obejmowało żadnych innych czynności, takich jak posługa duszpasterska czy prace badawcze. Jak sam wspominał celem wyjazdów „było przede wszystkim poznanie życia religijnego utrzymującego się w tym państwie pomimo ograniczeń narzuconych przez totalitarny system sowiecki, nierzadko pomoc duszpasterska, a czasem i przygodna turystyka. Do ostatnich czasów [schyłku lat osiemdziesiątych XX w. – A.B.] udział w duszpasterstwie osoby z zagranicy miał z zasady charakter bardzo dyskretny lub całkowicie konspiracyjny

z badał i uchronił od zapomnienia ważny obszar rzeczywistości społecznej, ukazując z perspektywy socjologa te obszary życia społecznego, które niewątpliwie możemy zakwalifikować do bezpieczeństwa kulturowego. Należy zwrócić uwagę, iż jego wyjazdy na Wschód odbywały się za wiedzą przełożonych, a składane relacje z podróży trafiały do Stolicy Apostolskiej, gdzie były przekazywane bezpośrednio papieżowi¹².

Ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC urodził się 30 listopada 1930 r. we wsi Dzwonek położonej w gminie Czerwin. Po ukończeniu gimnazjum w Ostrołęce wstąpił w 1948 r. do pallotyńów (Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego). Formację duchową przechodził w Ołtarzewie k. Warszawy, gdzie znajduje się pallotyńskie wyższe seminarium duchowne. W 1957 r. uzyskał maturę w liceum dla pracujących w Warszawie, a następnie przyjął święcenia kapłańskie. W latach 1958–1961 studiował katolicką naukę społeczną na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, później w latach 1966–1967 kształcił się w Instytucie Katolickim w Paryżu (Institut Catholique de Paris). Jego droga naukowa związana była z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim. Na tej uczelni uzyskał doktorat z socjologii (1966) i habilitację (1984). W 2001 r. otrzymał tytuł profesora. Pracę jako wykładowca prowadził początkowo w seminarium duchownym w Ołtarzewie. Następnie od 1977 r. pracował w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Najpierw w Instytucie Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym, a od 1989 r. był kierownikiem Katedry Socjologii Grup Etnicznych na Wydziale Nauk Społecznych. W latach 1994–2001 wykładał w Seminarium Duchownym Diecezji Kamieniecko-Podolskiej w Gródku Podolskim (Ukraina)¹³. Wypromował dwoje doktorów oraz był recenzentem w 12 postępowaniach o nadanie stopnia doktora. Działał w wielu instytucjach ukierunkowanych na badanie problematyki związanej z Polakami żyjącymi poza granicami kraju oraz udzielającymi im wsparcia. Był w Komitecie

---

ze względu na przepisy państwowe. Wyjazdy i pobyty we wspomnianych krajach oraz podróże po nich byłyby niemożliwe bez bardzo życzliwej i bezinteresownej pomocy oraz wielkiej gościnności całego szeregu osób: księży tam pracujących oficjalnie i w ukryciu, ukrytych sióstr zakonnych wielu zgromadzeń polskich oraz osób świeckich różnych narodowości”. R. Dzwonkowski, *Za wschodnią granicą 1917–1993. O Polakach i Kościele w dawnym ZSRR* (wywiad przeprowadzony przez J. Pałygę), Warszawa 1993, 5–6.

¹² M. Iwanow, „Kresowa misja niezwykłego księdza”, *Historia. Do Rzeczy* (2021) nr 3, 48–51.

¹³ Ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC. *Nota biograficzna*, [http://web.archive.org/web/20100204134105, http://www.kul.lublin.pl:80/dzwonkowski/autor.html](http://web.archive.org/web/20100204134105/http://www.kul.lublin.pl:80/dzwonkowski/autor.html) (dostęp 10.02.2021).

Badań nad Migracjami Ludności i Polonią Polskiej Akademii Nauk, w Polskiej Akademii Umiejętności wchodził w skład Komisji do Badań Diaspory Polskiej. Ponadto był członkiem Komisji Konferencji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Emigracji Polskiej, a także Rady Krajowej Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”¹⁴.

Należy zwrócić uwagę, iż początkowo, w latach 1974–1990, publikacje ks. Dzwonkowskiego dotyczyły głównie polonii francuskiej. Natomiast późniejsze prace zasadniczo odnosiły się do problematyki Polaków i ich życia religijnego na Wschodzie. Związane to było przede wszystkim ze zmianami politycznymi w Polsce, które dokonały się u schyłku lat osiemdziesiątych XX w. i rozpadem ZSRR w 1991 r. Przyniosło to zniesienie dotychczasowych ograniczeń, co zaowocowało swobodą kontaktów, możliwościami badawczymi, publikacyjnymi i rozwojem życia społecznego oraz religijnego środowisk polskich w poszczególnych krajach powstałych na terenach byłego Związku Radzieckiego. Ks. Roman Dzwonkowski był aktywnym uczestnikiem tych procesów. Angażował się w bezpośrednie działania, jak też je popularyzował poprzez publikacje. Był także publicystą i często pełnił rolę komentatora w środkach społecznego przekazu. Jego przemyślenia docierały więc do zróżnicowanego i szerokiego kręgu odbiorców.

Powszechnie znane są publikacje ks. Dzwonkowskiego, które były sygnowane jego nazwiskiem. Znacznie mniejsza jest natomiast świadomość aktywności publicystycznej pod różnymi pseudonimami w polskich wydawnictwach emigracyjnych. Ze względu na ograniczenia cenzury nie mógł wyników swoich obserwacji i badań dotyczących Polaków i katolików na Wschodzie publikować w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Podjął więc współpracę z wydawnictwami emigracyjnymi. Było to wówczas działanie, które mogło mieć dla niego negatywne konsekwencje, gdyż nie było akceptowane w ramach funkcjonującego systemu politycznego. Szczególne znaczenie miała współpraca z wydawanym w Paryżu miesięcznikiem „Kultura”¹⁵. Kontakt z tym czasopismem nawiązany został przez ks. Dzwonkowskiego w 1973 r. Wtedy to przekazał swój pierwszy

---

¹⁴ A. Bobryk, „Badacz polskiego wychodźstwa i Kresów Wschodnich – ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC (1930–2020)”, *Doctrina. Studia społeczno-polityczne* (2020) nr 17, 382–383.

¹⁵ Szerzej na temat znaczenia paryskiej „Kultury” zobacz: A.I. Kowalczyk, *Giedroyc i „Kultura”*, Wrocław 1999; I. Hofman, *Szkice o paryskiej „Kulturze”*, Toruń 2004; I. Hofman (red.), *„Kultura” paryska. Twórcy, dzieło, recepcja*, Lublin 2007; I. Hofman (red.), *„Kultura” i jej odbiór w Polsce*, Toruń 2017; W. Woroszyński, *Korespondencja w kręgu „Kultury” (Jerzy Stempowski, Jerzy Giedroyc)*, oprac. M. Chabiera, Warszawa 2020.

tekst do publikacji podpisany pseudonimem Józef Mirski¹⁶. Następnie posługiwał się też od 1980 r. podpisami: Paweł Lida¹⁷ i Czesław Tynna¹⁸. Publikował także pod tymi pseudonimami w „Zeszytach Historycznych”. Część z tych materiałów była przedrukowywana również w prasie francuskiej.

Sławomir Łukasiewicz w sposób następujący opisywał pewne szczegóły, jak i plany współpracy ks. Dzwonkowskiego ze środowiskiem „Kultury” paryskiej: „W 1980 roku rozważali [z Jerzym Giedroyciem – A.B.] m.in. przygotowanie albumu fotograficznego, który można byłoby pokazać np. Zbigniewowi Brzezińskiemu czy Janowi Nowakowi, a który ilustrowałby położenie Polonii w Rosji i pozwalał na zorganizowanie dla nich funduszu pomocy, który dyskretnie mógłby być przekazywany *via* Prymas albo ks. Orszulik. Książd Roman Dzwonkowski miał również pośredniczyć w inicjatywie finansowanej przez Czesława Miłosza, który przed swoją wizytą w Lublinie miał przygotowane 40 tys. PLN – jego brat Andrzej miał przekazać te pieniądze, posługując się hasłem «Wilno» – chodziło zapewne o śpiewnik i ewentualnie o modlitewnik po polsku. Zachowało się także jego pokwitowanie (22 października 1985) odbioru 300 dol. USA na prenumeratę polskich pism w kraju dla szkół polskich na Wileńszczyźnie, 1000 dol. na polskie zespoły taneczne na Litwie (10 kwietnia 1986) czy 1000 dol. na opracowanie podręcznika nauki języka polskiego po rosyjsku (przekazał bez daty ks. Modzelewski). Istniał również pomysł wydania drukiem w osobnym zbiorze artykułów Dzwonkowskiego/Mirskiego [Lidy, Tynny – A.B.] w „Kulturze”. Jednak Dzwonkowskiemu zabrakło na to czasu¹⁹. Należy też w tym kontekście zwrócić uwagę, że gdy w 1997 r. ks. Roman Dzwonkowski otrzymał nagrodę specjalną „Przeglądu Wschodniego” – za książkę pt. *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii* – laudacja przygotowana została przez Jerzego Giedroycia²⁰.

¹⁶ Pierwsza publikacja pod tym pseudonimem: J. Mirski [R. Dzwonkowski], „Wrażenia z ZSSR 1970–1973”, *Kultura* (1973) nr 11, 54–67.

¹⁷ Pierwsza publikacja pod tym pseudonimem: P. Lida [R. Dzwonkowski], „Polacy, Litwini, Białorusini”, *Kultura* (1980) nr 1–2, 35–62.

¹⁸ Pierwsza publikacja pod tym pseudonimem: C. Tynna [R. Dzwonkowski], „Polacy w Estonii”, *Kultura* (1980) nr 12, 67–72. A. Supruniuk, M.A. Supruniuk, *Bibliografia. „Kultura” (1988–1996). „Zeszyty Historyczne” (1988–1996). Działalność wydawnicza (1988–1996)*, Paryż 1997, 443.

¹⁹ S. Łukasiewicz, „Instytut Literacki i Katolicki Uniwersytet Lubelski – mało znane wątki kontaktów okresu zimnej wojny”, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* (2017) z. 1, 84–85.

²⁰ *Nagroda Przeglądu Wschodniego. XV-ta Edycja Jubileuszowa 1993–2007*, Warszawa 2018, 19. Zob. R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939*.

Za swoją pracę ks. Roman Dzwonkowski otrzymał wiele nagród i odznaczeń. Najwyższym za życia było nadanie w 2010 r. Krzyża Komandorskiego Orderu Odrodzenia Polski za wybitne zasługi dla Polonii na świecie, promowanie Polski oraz działalność na rzecz krzewienia polskich tradycji i kultury²¹. Natomiast po śmierci ks. Dzwonkowskiego prezydent Andrzej Duda, 4 stycznia 2021 r., dzień przed pogrzebem, wyróżnił go Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski za wybitne zasługi w pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej, krzewienie polskiej kultury i oświaty wśród środowisk polonijnych, działalność charytatywną oraz społeczną²².

Na temat zasług ks. Romana Dzwonkowskiego można przytoczyć wiele pozytywnych i ważnych opinii. W tym miejscu należy przywołać chociażby ocenę ks. Edwarda Walewandra, wybitnego badacza problematyki Polaków żyjących poza granicami kraju i Kościoła katolickiego. Określił on ks. Dzwonkowskiego mianem „kustosza pamięci Polaków na «nieludzkiej ziemi»”. Stwierdził przy tym: „Publikacje ks. prof. Dzwonkowskiego są wysoko cenione w krajowych i zagranicznych środowiskach naukowych. Mają też szerokie grono czytelników w Polsce i w krajach, których dotyczyły zrelacjonowane w nich badania. Budzą duże zainteresowanie, bo poruszana w nich problematyka przez długi czas była mało znana, a nawet wręcz zakazana. Zmarły był jednym z pionierów, którzy się nią zajęli. I to pionierem nader odważnym, szukającym skutecznych sposobów dotarcia do niedostępnych źródeł i przez dziesiątki lat zastraszonych świadków”²³.

Zarys historii, Lublin 1997.

²¹ „Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 października 2010 r. o nadaniu orderów i odznaczeń”, *Monitor Polski* (2011) nr 11, poz. 113.

²² „Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 stycznia 2021 r. o nadaniu orderu”, *Monitor Polski* (2021) poz. 238.

²³ E. Walewander, „Kustosz pamięci Polaków na «nieludzkiej ziemi»”, *Nasz Dziennik*, 2–3 stycznia 2001. Należy tutaj również przywołać opinię Jana Dziejczaka, sekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, wygłoszoną w 2017 r., kiedy to stwierdził: „Publikacje ks. Prof. Romana Dzwonkowskiego o Polakach na Wschodzie [...] stanowią fundamentalny przewodnik po problematyce polonijnej i są wykorzystywane przez kolejne pokolenia urzędników administracji rządowej. Powstawały jako efekt badań prowadzonych w bezpośrednim kontakcie z ludźmi – ich bohaterami. Ks. Prof. Roman Dzwonkowski nie tylko zbierał materiały do swych badań, niósł także posługę duszpasterską w języku polskim [...]. Jego praca stanowiła i wciąż stanowi intelektualną podstawę dla starań polskiej dyplomacji o zapewnienie należytego rozwoju języka polskiego, w szczególności na Wschodzie. Także jego społeczna aktywność w wielu środowiskach polskich wspomagała ich

Ksiądz Roman Dzwonkowski był wybitnym badaczem. Miał wiele osiągnięć naukowych, które wynikały z ogromnej pracowitości i dążenia do poznania istoty problemu. Wiele wymagał od siebie, ale też od innych. Zawsze podkreślał, że praca naukowa musi być wiele razy poprawiana i weryfikowana. Uwypuklał konieczność posiadania dystansu do opisywanych zagadnień, gdyż zaangażowanie emocjonalne zaburza proces poznawczy. Liczne wyjazdy na tereny objęte badaniem, kontakty ze świadkami wydarzeń, kwerenda archiwalna, wykorzystywanie różnorodnych narzędzi badawczych – to wszystko przynosiło bardzo dobre efekty. Dzięki ks. Dzwonkowskiemu zostało opracowanych, a poprzez to ocalonych od zapomnienia, wiele ważnych tematów, zagadnień i aspektów z zakresu funkcjonowania mniejszości narodowych w ogóle bądź Polaków poza granicami kraju oraz życia Kościoła w warunkach ograniczeń społeczno-politycznych. Przede wszystkim jednak wniósł nowe elementy do rozwoju socjologii. To także ważne treści dla innych dyscyplin naukowych. Należy podkreślić, iż są one przydatne zwłaszcza w kontekście bezpieczeństwa kulturowego.

Ksiądz Dzwonkowski analizował kwestie tożsamości, kultury, języka stosowanego w życiu codziennym, funkcjonowania społeczności narodowych i religijnych, asymilacji, presji i różnego rodzaju ograniczeń zaburzających poczucie bezpieczeństwa. Były to mechanizmy, które miały prowadzić do unifikacji, czyli wyeliminowania indywidualnych potrzeb, oczekiwań i przejawów różnorodności. Wskazywał na istotny walor wielokulturowości, prowadzącej do wielopoziomowej tożsamości. Ukazywał także ewolucję świadomości pochodzenia i potrzeby aktywności grupowej, co prowadziło do odrodzenia narodowego i religijnego. Po okresie ograniczeń w ZSRR i rozpadzie tego kraju opisywał i analizował szanse, ale też nowe zagrożenia. Szczególnie zwracał uwagę na niezrozumienie znaczenia i oczekiwań wiernych dotyczących języka liturgii. Wielokrotnie bowiem utracili oni znajomość języka polskiego, ale oczekiwali go w życiu religijnym jako szczególnego wyznacznika swojej tożsamości. W nowych państwach powstałych po rozpadzie ZSRR przejawiały się też w różnym zakresie tendencje nacjonalistyczne ukierunkowane na asymilację mniejszości i nadanie Kościołowi charakteru związanego z głównym narodem danego państwa. Dochodziło w tym czasie na Wschodzie do radykalnej przebudowy życia społecznego i kształtowania się nowej struktury stratyfikacyjnej. Przemiany te były związane z kwestią bezpieczeństwa. Należy bowiem zwrócić uwagę za Leszkiem Koprowiczem, iż „[k]onsekwencją

---

umocnienie”. R. Dzwonkowski, *Od „Kościoła polskiego” do „Kościoła Polaków” na Wschodzie*, Warszawa 2017, 25.

narastających różnicowań jest równie silnie narastająca interakcja wszystkich uczestników procesu, do której niestety nie są oni przygotowani, która tworzy silne napięcia, czasami otwarte konflikty, i stwarza tak stare, jak i nowe rodzaje zagrożeń na każdym możliwym do wyodrębnienia poziomie. Intensywna sieć relacji nie zawsze jednak koresponduje z respektowaniem należnych każdej osobie i społeczności praw, nie zawsze chroni ich tożsamość czy też wspomaga na drodze autonomicznie określonego rozwoju. Powstające w ten sposób napięcia uniemożliwiają wykorzystanie kapitału społecznego i kulturowego konkretnych społeczności o stabilnym lub mobilnym charakterze osiedlenia, jak również potencjału rozwojowego organizacji. Wszystko to zmusza do postawienia wielu pytań o warunki ich konstruktywnego współistnienia, integracji i bezpieczeństwa²⁴.

* * *

Ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski zmarł 30 grudnia 2020 r. w Lublinie w wieku 90 lat. Do ostatnich chwil prowadził aktywnie pracę naukową, popularyzatorską i pomocową. Ukierunkowana była ona na zbadanie, opis i wsparcie polskich środowisk na Wschodzie oraz funkcjonujących tam społeczności katolickich. Działal w ten sposób także na rzecz podniesienia poziomu bezpieczeństwa kulturowego tych środowisk. Msza żałobna w intencji ks. Dzwonkowskiego została odprawiona 4 stycznia 2021 r. w kościele pallotyńskim pw. Wieczerzy Pańskiej w Lublinie. Następnego dnia został pochowany na cmentarzu na terenie jego rodzinnej parafii w Czerwinie²⁵.

Adam Bobryk

---

²⁴ L. Koprowicz, „Bezpieczeństwo kulturowe w rozwoju zrównoważonym”, *Edukacja Międzykulturowa* (2018) nr 2, 33.

²⁵ *Uroczystości pogrzebowe ks. prof. Romana Dzwonkowskiego – 5 stycznia 2021*, <https://ipn.gov.pl/pl/upamietnianie/biezaca-dzialalnosc-biu/134735,Uroczystosci-pogrzebowe-ks-prof-Romana-Dzwonkowskiego-5-stycznia-2021.html> (dostęp 30.04.2021).

III. Ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC. Bibliografia publikacji (2012–2020) oraz opracowania, wzmianki prasowe i internetowe

1. Bibliografia publikacji (2012–2020)

2012

- „Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie (1932–1933, 1946–1947)”, *Teka Komisji Historycznej* 9 (2012), 203–223.
- John Paul II to Polonia and Poles abroad 1979–2003*, Ząbki 2012.
- Papież Jan Paweł II. Spotkania z Polakami na Wschodzie (1993, 1999, 2001, 2002)*, Warszawa–Lublin 2012.
- Papież Jan Paweł II do Polonii i Polaków za granicą 1979–2003. Przemówienia, listy, telegramy*, wyd. 2, Ząbki 2012.
- „Posiłek na stepie”, *Nasz Dziennik* (wyd. zasadnicze) (2012) nr 118, 18–19.
- „Romaszkan Kazimierz”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012, kol. 280–281.
- „Sawicki Adam”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012, kol. 1162.

2013

- „Sloskans Bolesław”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 344–345.
- „Stankiewicz Adam”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 807.
- „Steponavičius Julijonas, Julian Stefanowicz”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 943.
- „Śliwowski Karol”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, kol. 254.
- „Świdarski Jan”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, kol. 355.
- „Tyczkowski Franciszek”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, kol. 1203.

2014

- „Duchowo obecny w Rosji”, *Nasz Dziennik* (wyd. zasadnicze) (2014) nr 97, 28.
- „Papież Jan Paweł II – spotkania z Polakami na Wschodzie: recepcja obecności i nauczania”, *Przegląd Wschodni* 13 (2014) z. 3, 879–912.
- „Vaivods Julijans”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 7–8.
- „Wasilewski Jan”, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 267.

2015

- „Kościół katolicki w republikach azjatyckich: Kirgiska SRS, Uzbecka SRS, Tadżycka SRS (1917–1991)”, *Summarium* 44 (2015), 49–55.
- „Plan Opatrzności”, *Nasz Dziennik* (wyd. zasadnicze) (2015) nr 81, 11–12.
- „Wizyty papieża Jana Pawła II w byłych republikach ZSRR a stosunki między-etyczne”, *Collectanea Theologica* 85 (2015) nr 2, 234–243.
- „Wizyty papieża Jana Pawła II w byłych republikach ZSRS a tożsamość narodowa Polaków”, w: Koehler K., Kudyba W., Sikora J. (red.), *Literatura, kultura religijna, polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2015, 241–250.

2016

- „La Chiesa cattolica di rito latino in Ucraina (1945–1991)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione Sovietica*, San Pietro in Cariano Verona 2016, 670–698.
- „La Chiesa cattolica in Białorusia (1945–1991)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione Sovietica*, San Pietro in Cariano Verona 2016, 655–669.
- „La Chiesa cattolica in Estonia (1945–1991)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione Sovietica*, San Pietro in Cariano Verona 2016, 599–603.
- „La Chiesa cattolica nelle repubbliche asiatiche (1917–1991)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione Sovietica*, San Pietro in Cariano Verona 2016, 715–720.
- „La Chiesa cattolica nelle repubbliche del Kaukaso (1917–1991)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione Sovietica*, San Pietro in Cariano Verona 2016, 721–726.
- Misja Polonii i Emigracji. Papież Jan Paweł II*, Warszawa 2016.
- Od „Kościoła polskiego” do „Kościoła Polaków” na Wschodzie*, wyd. 2, Warszawa 2016.

2017

- „L'amministrazione apostolica a Mosca (1926–1991)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica in Unione Sovietica. Dalla Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka*, San Pietro in Cariano Verona 2017, 91–107.
- „La Chiesa cattolica di rito latino in Ucraina. Dalla sciagura alla rinascita (1939–1991)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica in Unione Sovietica. Dalla Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka*, San Pietro in Cariano Verona 2017, 689–705.
- „La Chiesa cattolica in Białorusia sotto l'occupazione tadeska (1941–1944)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica in Unione Sovietica. Dalla Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka*, San Pietro in Cariano Verona 2017, 227–234.

- „Il martilogio della Chiesa cattolica in URSS (1917–1941)”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica in Unione Sovietica. Dalla Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka*, San Pietro in Cariano Verona 2017, 135–146.
- „Il territorio polacco occupato dall’URSS 1939–1941, 1944–1945”, w: Mikrut J. (red.), *La Chiesa cattolica in Unione Sovietica. Dalla Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka*, San Pietro in Cariano Verona 2017, 273–282.
- Od „Kościoła polskiego” do „Kościoła Polaków” na Wschodzie*, Warszawa 2017.
- „Papież Jan Paweł II – misja Polonii i Emigracji”, *Collectanea Theologica* 87 (2017) nr 2, 189–197.

2018

- „Jan Paweł II a Polonia i Polacy za granicą (1979–2003)”, *Akcent* 39 (2018) nr 3, 106–118.
- „Kościół katolicki w Białoruskiej SRS 1918–1939: martyrologium”, w: Gawin T. (red.), *Polacy na Białorusi od końca XIX do początku XXI wieku*, t. 2, Warszawa–Grodno 2018, 237–261.
- Misja Polonii i Emigracji. Papież Jan Paweł II*, Warszawa 2018.
- „Transformacja komunistycznej utopii: rewolucja kulturowa”, w: Cierniak U., Morawiec N., Bańczyk A. (red.), *O wolność i sprawiedliwość. Chrześcijańska Europa między wiarą i rewolucją*, Częstochowa 2018, 343–351.

2019

- „Wielkie idee nie giną”, *Nasz Dziennik* (wyd. zasadnicze) (2019) nr 266, dod. *Magazyn* nr 356, M6–M7.

2. Opracowania, wzmianki prasowe i internetowe

- Bobryk, A., „Badacz polskiego wychodźstwa i Kresów Wschodnich – ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC (1930–2020)”, *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne* 17 (2020), 379–389.
- Bogucka, A., „W dniu 30 grudnia 2020 r. w Lublinie odszedł do Pana Ks. Prof. Roman Dzwonkowski SAC”, *Nasz Dziennik* (wyd. zasadnicze) (2021) nr 6, 6.
- „Dzwonkowski Roman SAC”, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1, Lublin 2018, 201.
- Szarek, J., „Z głębokim smutkiem przyjąłem wiadomość o śmierci Ks. Prof. Romana Dzwonkowskiego SAC (1930–2020)”, *Dziennik Wschodni* (2021) nr 1, 4.
- Walewander, E., „Kustosz pamięci na «nie ludzkiej ziemi»”, *Nasz Dziennik* (wyd. zasadnicze) (2020) nr 1, 4.

* * *

- Ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC. *Nota biograficzna*, <http://web.archive.org/web/20100204134105/http://www.kul.lublin.pl:80/dzwonkowski/autor.html> (dostęp 31.12.2020).
- Walewander, E., „Kustosz pamięci Polaków na „niehumanitarnej ziemi” Roman Dzwonkowski SAC”, *Polonia Semper Fidelis. Miesięcznik* (2021) nr 150(185), luty 2021, 1–2 (dostęp 19.03.2021).
- Tylus, S., „Roman Dzwonkowski (1930–2020), Liber mortuorum. Księga zmarłych polskich pallotynów i pallotynek. Prowincja Chrystusa Króla”, <http://www.pallotyni.pl/liber-mortuorum.html> (dostęp 19.02.2021).

oprac. Eugeniusz Sakowicz, Paweł Szuppe

IV. Bibliografia prac dyplomowych napisanych pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Romana Dzwonkowskiego SAC w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II

1. Rozprawy doktorskie

- Bobryk, A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987–1997*, Lublin 2002.
- Grędzik, A., *Oświata i szkolnictwo polskie na Białorusi 1989–2001*, Lublin 2003.

2. Prace magisterskie

- Avetisyan, A., *Wybrane aspekty polityki władz ZSRR wobec Polaków w świetle spisów ludności po II wojnie światowej*, Lublin 2003.
- Bajkowska, K., *Działalność Szkoły Letniej Kultury i Języka Polskiego KUL 1974–1989*, Lublin 2005.
- Banaszek, D., *Działalność Związku Polaków na Litwie w latach 1988–1996*, Lublin 1998.
- Bobryk, A., *Status Polaków na Litwie po odzyskaniu niepodległości 11 III 1990–31 XII 1993*, Lublin 1995.
- Czerwińska, M., *Zachowawcza oraz inkulturacyjna rola parafii polonijnej. Na przykładzie wybranych parafii polonijnych z Chicago, Detroit i Nowego Jorku (1867–1976)*, Lublin 2002.
- Fijałkowska, J., *Polacy w Kazachstanie na łamach wybranej prasy polskiej w latach 1990–1995*, Lublin 1998.

- Gałat, J., *Religijno-etniczne uwarunkowania odrodzenia Kościoła katolickiego na Białorusi w latach 1988–1996*, Lublin 1997.
- Głębocka, I., *Orientacja prołemkowska i proukraińska wśród Lemków w Polsce*, Lublin 2005.
- Grabowska, R., *Problematyka przemówień Jana Pawła II do Polonii i Polaków za granicą*, Lublin 1998.
- Grędzik, A., *Szkolnictwo polskie na Łotwie 1989–1998*, Lublin 1998.
- Hanas, K., *Tożsamość narodowa grekokatolików na Warmii i Mazurach*, Lublin 2005.
- Hapko, S., *Polskie odrodzenie narodowe na Łotwie 1988–1996*, Lublin 1999.
- Kanar, A., *Polonia hiszpańska po II wojnie światowej*, Lublin 1998.
- Karczewska, J., *Działalność społeczno-kulturalna Związku Górnośląskiego w latach 1989–2001*, Lublin 2002.
- Kucyk, I., *Problemy wielokulturowości w Australii w ujęciu Jerzego Smolicza*, Lublin 2005.
- Mazan, M., *Parada Pułaskiego jako wyraz więzi Polonii amerykańskiej z krajem*, Lublin 2006.
- Michaluk, M., *Współczesna Polonia Włoska 1981–2005*, Lublin 2005.
- Myk, K., *Działalność społeczno-religijna Instytutu Polskiego Akcji Katolickiej (IPAK) w Wielkiej Brytanii (1947–2000)*, Lublin 2002.
- Parol, D., *Emigracja polska w Irlandii w latach 1945–2004*, Lublin 2005.
- Pietruszewicz, M., *Szkolnictwo polskie w Republice Litewskiej 1991–1995 – przemiany i problemy*, Lublin 1996.
- Pietrzak, J., *Współczesne odrodzenie etniczne w nauczaniu papieża Jana Pawła II*, Lublin 1998.
- Rodak, E., *Pokolenie dwóch kultur w polskiej publicystyce emigracyjnej po II wojnie światowej*, Lublin 1998.
- Sikora, I., *Polacy w Nowej Zelandii w latach 1944–1996*, Lublin 1998.
- Sobel, E., *Funkcje i symbolika trwałych ozdób ciała*, Lublin 2003.
- Strobel, A., *Lekarze i studenci polskiego pochodzenia z krajów byłego ZSRR na stażach medycznych w Lublinie w latach 1994–1998*, Lublin 2000.
- Stypułkowska, M., *Struktury organizacyjne białoruskiej mniejszości narodowej w Polsce w latach 1989–2005*, Lublin 2005.
- Wołłowicz, H., *Ethos emigracji polskiej w publicystyce o Jerzego Mirewicza*, Lublin 2000.

oprac. Eugeniusz Sakowicz, Paweł Szuppe